

— K podmínkám revitalizace ohrožených jazyků

Podle webové stránky britské Nadace pro ohrožené jazyky¹ ve světě existuje v současnosti něco málo přes 6500 jazyků; z tohoto množství máme k dispozici populační údaje pro něco málo přes 6000. Z nich má 52% méně než 10 000 mluvčích, 28% méně než 1 000 mluvčích a konečně 10% méně než 100 mluvčích. Dále se zde uvádí, že více než polovina jazyků ve světě má problémy s reprodukcí z generace na generaci; jsou tedy vymírající. Další internetový zdroj, Iniciativa pro ohrožené jazyky,² jde v tomto ohledu ještě dále: podle ní se většina jazykovědců shoduje na tom, že 90% jazyků může zmizet z povrchu zemského do konce století.

Pro ty z nás, kteří jsme toho názoru, že zánik jazyka není přirozeným a nevyhnutelným stupněm vývoje, ale nenahraditelnou kulturní a poznávací ztrátou, jsou výše zmíněná procenta nejen alarmující, ale přímo deprimující. Deprimující proto, že záchrana jednoho jediného jazyka vyžaduje obrovské úsilí, energii a prostředky, které jsou ještě navíc málokdy úspěšně vynaložené. Vyplatí se vůbec veškerá tahle námaha? Jak jsem již dříve předeslala, jsem přesvědčená, že ano, protože v opačném případě dochází zejména k následujícím ztrátám: 1. Ztráta jazyka jako těžko nahraditelné součásti identity nejen jedince, ale zejména celé skupiny; 2. Ztráta jazyka jako neúčinnějšího prostředku reprodukce a zachování kultury ve skupině; 3. Ztráta jazyka jako historického, kulturního a sociolingvistického informačního zdroje. Nejhuře postiženou je pochopitelně daná skupina samotná, ale chudší je i celé lidstvo, protože se ztrácí jedná z jeho částí a zároveň samo přichází o další zdroj poznání.

Před romskou komunitou v České republice, na Slovensku i v dalších zemích dnes stojí obtížný a komplexní úkol záchrany a znovuoživení nádherného a starobylého romského jazyka. Existence relativně početné základny rodilých mluvčích zejména na Slovensku je k tomu velmi dobrým předpokladem; ta se nicméně s postupujícím časem rapidně zmenšuje. Romština byla donedávna až na výjimky nepsaným jazykem, používaným téměř výlučně k interakci v prostředí romské komunity a romské rodiny. Pro komunitu samotnou nebude jednoduché

1 The Foundation of Endangered Languages, <http://www.ogmios.org>

2 Endangered Language Initiative, <http://www.yourdictionary.com>

tuto bariéru překonat. Byla jsem mnohokrát svědkem rozhovorů mezi bilingvními příslušníky romských rodin v Praze, kteří plynule přecházeli z jednoho jazyka do druhého v závislosti na tom, zda se téma rozhovoru týkalo např. rodinných a osobních záležitostí či veřejného života, např. školy. Zrovna tak nebylo jednoduché ani za použití materiálů v romštině motivovat děti, aby ve škole mluvily romsky, i když emocionální reakce byla vždycky pozitivní („Jé, pani učitelko, vy mluvíte cigánsky?!“). Tato reakce je velmi přirozená, jak sama dobře vím z vlastních zkušeností života v bilingvním jazykovém prostředí, kdy téměř automatické použití jednoho či druhého jazyka závisí na osobě, prostředí i tématu. Přítomnost rodilého mluvčího část této bariéry odbourává, i když stále zůstává problém prostředí a tématu. Hypoteticky a zřejmě i v praxi můžeme přetvořit školní prostředí, ale dříve nebo později se dostaneme k otázce, jak dalece chceme integrované školství a kde vlastně začíná segregace. V této souvislosti se vybavuje příklad z velmi nedávné doby, kdy v americké Kalifornii došlo k masovému odklonu zájmu španělsky mluvících rodičů od nabídky vzdělání dětí ve španělštině na základě více či méně opodstatněných obav z druhořadého, méně kvalitního a segregovaného vzdělání.

Vraťme se teď k tématu revitalizace a podívejme se na jeden z příkladů snah o revitalizaci zanikajících jazyků původních obyvatel Kalifornie, kalifornských Indiánů. V celé Kalifornii existuje přibližně sto původních indiánských jazyků. Je známo, že dobrá polovina z nich má velmi blízko k totálnímu zániku. Za mého pobytu v jižní Kalifornii v letech 2000–2004 zde některé kmeny vyvinuly nemalé úsilí, aby zvrátily trend, který v průběhu několika málo generací v podstatě změnil trilingvní indiánské komunity (původní jazyk, španělština, angličtina – v tomto pořadí) v monolingvní, mluvící pouze anglicky. Měla jsem to štěstí, že jsem se za doby svého zdejšího pobytu mohla seznámit se snahami o záchranu jazyka dvou kmenů – Luiseño a Cupeño.

Luiseňové historicky obývali převážně vnitrozemskou oblast v okolí řeky San Luis Rey a na sever od ní, přibližně „napůl cesty“ mezi Los Angeles na severozápadě a San Diegem na jihu. Dnes zde sídlí v několika různých rezervacích a zdá se, že se identifikují spíše s příslušností k té které rezervaci než k celé jazykové skupině. Výraz Luiseño je španělská odvozenina od názvu františkánské misie San Luis Rey na stejnojmenné řece, ke které byl kmen násilně přičleněn. Jazyk luiseño je jedním z jazyků malé podskupiny Cupan, která je součástí větší podskupiny Tatic patřící do severní větve uto-aztécké jazykové skupiny. Bohužel dnes už není naživu nikdo, pro koho by jazyk luiseño byl dominantním jazykem; existují pouze jednotlivci s částečnou či pasivní znalostí tohoto jazyka. Jedna z posledních rodilých mluvčích, Villiana Hyde, díky spolupráci s níž máme dnes k dispozici velmi obsáhlý jazykový materiál, zemřela v roce 1994.

Domovem Cupeňů byla až do roku 1903 oblast v okolí pramenů řeky San Luis Rey, kde sídlili v pouhých dvou vesnicích, z nichž název jedné dal vznik jejich pojmenování (Kupa,

dnešní Warner Springs). Jak současný název napovídá, jedná se o oblast minerálních pramenů a právě ty a okolní půda zavedly podnět k tomu, že Cupeňové byli násilně vysídleni a přestěhováni asi 40 mil dolů po proudu, do rezervace Pala, která byla v té době obývaná Luiseni. Obě skupiny postupně splynuly do jedné, která se dnes identifikuje jako Pala Band of Mission Indians, což se vztahuje k místní misi San Antonio de Pala. Nicméně se zdá, že kulturně zde převládli nově příchozí, soudě podle místního Kulturního centra Kupa soustředícího se na kulturu a historii Cupeňů a podle Kulturních dnů Kupy, které se tu pořádají každoročně v květnu. Jazyk cupeño je stejně jako luisseño samostatnou součástí podskupiny Cupan. Poslední mluvčí jazyka cupeño, Rosinda Nolasquez, zemřela v polovině 80. let.

Díky nadšenému lingvistovi Eriku Elliottovi a jeho čtrnáctileté spolupráci s výše zmíněnou Villianou Hyde máme pro luisseño zpracovaný velmi obsáhlý jazykový materiál: osmnáctisetstránkový bilingvní slovník, čtrnáctisetstránkový soubor bilingvních textů, revidované vydání Úvodu do jazyka luisseño a připravovaná čtyřsetstránková učebnice pro pokročilé. Naproti tomu k jazyce Cupeño máme pouze jedinou publikaci Mulu'wetam: První lidé (Ústní historie a jazyk Cupeňů) z roku 1973, editovanou Jane H. Hill a Rosindou Nolasquez.

Jedním z problémů revitalizace jazyků luisseño a cupeño je, že jediným člověkem, který je schopen tyto dva jazyky předávat dál, je právě výše zmíněný lingvista. Za mého působení v indiánské rezervaci Rincon (Luisseňové) a Pala (Cupeňové) probíhaly pokusy o revitalizaci obou jazyků na několika úrovních. V rezervaci Pauma se konaly večerní kurzy základů luisseño pro dospělé pod hlavičkou Palomar Community College. V rezervaci Rincon probíhala zřejmě neefektivnější revitalizační aktivita: výuka v předškolním programu Headstart, přesněji řečeno, nikoliv výuka jazyka luisseño, ale výuka v jazyce luisseño, či aspoň její část, tedy verbální interakce s předškoláky bez použití angličtiny. Dále se v téže rezervaci vyučoval jazyk v 6.–8. ročníku zdejší školy zvané All Tribe American Indian Charter School (ATAICS). Základy Cupeño se učily v Pale ve večerních kurzech, podobně jako v Rinconu. Je evidentní, že v pozadí téměř všeho byl právě Eric Elliott. Nicméně i tak došlo k bizarní situaci, že nějakou dobu byl jazyk luisseño v ATAICS vyučován začátečníci, a to sice jistou učitelkou z Prahy, protože prostě nikdo vhodnější nebyl.

Zdaleka nejambicióznější a nejkompexnější je Projekt revitalizace takických jazyků z roku 2002, iniciovaný rezervací Pechanga (Pechanga Band of Luisseño Indians) a realizovaný prostřednictvím spolupráce s University of California Riverside. Ačkoliv projekt je řízen meziorganizačním týmem vytvořeným speciálně pro tento účel, vedoucím lingvistou byl jmenován opět Eric Elliott. Podle internetových stránek UCR z doby svého vzniku je primárním cílem projektu vyvinout model výuky za účelem oživení jazyka luisseño mezi kmenovými příslušníky v rezervaci Pechanga. Tento cíl má dvě části: záznam, dokumentaci a uchování jazyka

a výuku jazyka pro děti. Sekundárním cílem je vytvoření učebních materiálů a vyškolení kmenových příslušníků, aby mohli jazyk vyučovat. Konečným cílem je vytvořit všeobecný model revitalizace takických jazyků, národně uznávaný, který bude k dispozici dalším kmenům, pokud o něj projeví zájem.

V praxi ovšem všechno není zdaleka tak jednoduché, jak to vypadá na papíře. Eric Elliott k tomu z vlastních bohatých zkušeností poznamenává: „Klíč se nachází v lidských srdcích. Pokud lidé nemají zájem, sebevětší vládní podpora nepomůže. A protože dětská srdce jsou nejčistší, moje naděje spočívá v zažehnutí srdcí těch malých. Ale abych jich mohl zasáhnout co nejvíc, potřeboval bych se naklonovat, a proto taková potřeba vyškolit dospělé. Je to takový začarovaný kruh. Odpověď je v dětech, ale abych se dostal k dětem, musím jít přes dospělé, v jejichž srdcích odpověď spíš častěji není než je.“

Erikovým nejnovějším pokusem o „zažehnutí srdcí dospělých“ jsou geniální učební materiály vytvořené doma na počítači, jakási kombinace učebnice pro dospělé a metodických textů pro učitele. Podstatou těchto učebních materiálů je naučit se vyučovat děti výtvarnou výchovu, kreslení a nejzákladnější matematické koncepty za použití instruktáže v luiseño. Jeden z materiálů je koncipován tak, že prvních pět kapitol je určeno rodičům, aby ho mohli použít doma v interakci s malými dětmi při výtvarné činnosti; další kapitoly jsou určené pedagogickým pracovníkům a lidem s hlubším zájmem o jazyk a jeho výuku.

Revitalizační plány na znovuoživení jazyka cupeño v rezervaci Pala také počítají především s působením na děti; s analýzou jazykové situace v rezervaci v první fázi a ve druhé fázi, po otevření vlastní plánované školy (předškolní, základní a střední stupeň), se má stát cupeño trvalou součástí osnov. Vývoj jistě pozitivní, otázka nicméně zní: bude to stačit k znovuoživení a znovunastolení jazyka v komunitě?

Pro zkušenost si můžeme na chvíli odskočit do Irska, které se již po mnoho desetiletí pokouší přivést domácí irštinu k životu jako národní jazyk. Irština (goidelská větev keltských jazyků indoevropské jazykové rodiny) je oficiálně prvním úředním jazykem Irska; je povinnou součástí osnov až po maturitu na střední škole; v zemi je na 200 základních a středních škol s irštinou jako vyučovacím jazykem; existuje irská televizní i rozhlasová stanice, denník, týdeník, časopisy, internetové stránky, množství literatury v irštině, apod. Kromě toho existují tzv. Gaeltachty, tj. vyhrazené oblasti, z nichž většina leží na západním pobřeží Irska, kde má být irština (aspoň teoreticky) rodným jazykem pro většinu obyvatelstva. Zde najdete veřejná značení a oficiální dokumenty pouze v irštině (je na to dokonce zákon). Všude jinde jsou oficiální dokumenty v irštině i v angličtině, veřejná označení jsou také často bilingvní a také s úřady máte samozřejmě právo komunikovat irsky. Přes 40% obyvatel Irska se považuje v irštině za kompetentní a více než 70% obyvatel Gaeltachtů mluví irsky (Census 2006).

Výše popsaná situace na papíře vypadá jako úspěšný příklad revitalizace ohroženého národního jazyka. Skutečnost je však poměrně tristní. Obecně je irština na (anglicky vyučujících) školách velmi neoblíbeným předmětem, k čemuž přispívají nevhodné, zastaralé a často neefektivní vyučovací metody. A pokud si studenti znalost jazyka ze školy odnesou, mají tendenci ho rychle zapomínat. Populační složení mnoha regionů Gaeltachtu se od doby jeho vzniku vlivem migrace výrazně změnilo, a i když je v některých irština stále živým jazykem, ve většině z nich zřejmě převládá angličtina. (Podle některých zdrojů se počet irsky mluvících obyvatel snížil od doby vzniku Irského svobodného státu ve 20. letech ze čtvrt milionu na zhruba 20 tisíc). Jako obyvatel Gaeltachtu v severní části poloostrova Dingle mohu potvrdit, že kromě formálních ceremoniálních příležitostí v místním komunitním centru tu na veřejnosti uslyšíte pouze angličtinu. Avšak v Gaeltachtu na jižní straně poloostrova, v městečku Dingle a na západ od něj je irština, i když menšinovým, tak přece jenom živým jazykem. Ve styku s úřady se však irština v praxi skoro vůbec nepoužívá a podobně je tomu ve všech oblastech veřejného života.

Výjimkou je oblast tradiční hudby a písňových textů a také nejnovější trend vzrůstajícího zájmu o jazyk v některých velkých městech mezi mladými lidmi (příkladem je irská kavárna, restaurace a pravidelné akce v irštině v Dublinu). Michal Boleslav Měchura, český znalec irštiny a její neúnavný popularizátor v Irsku, v tomto jevu jednoznačně vidí budoucnost jazyka a říká k tomu na svých internetových stránkách: „Jisté je, že irština se do budoucna nemůže spoléhat na svoji tradiční základu: izolované venkovské komunity, nacionalisty a tradicionalisty, neboť tyto skupiny obyvatel přestávají existovat. Naštěstí se irštině nabízí nové obecnstvo: moderní, sebevědomí lidé městského typu, kteří nemají existenční problémy, nejsou chudí ani nevzdělaní a mohou si dovolit věnovat se intelektuálním zájmům. Právě mezi lidmi tohoto typu dnes v celé Evropě vzrůstá zájem o menšinové jazyky a kultury a respekt k nim a irština je součástí tohoto trendu.“³

Nechme teď stranou různé metodologie revitalizace ohrožených jazyků; tato komplexní problematika by si vyžádala zcela samostatnou studii. Možná jen v jejich rámci zmíníme dva příklady, opět od původních obyvatel Ameriky. Jedním z nich je projekt, představený na 26. jihokaliifornské konferenci o vzdělávání amerických Indiánů zaměřené na původní jazyky a jejich spojitost s kulturou (2002). Podstata projektu spočívá ve vytvoření jakýchsi dlouhodobých tandemů, složených z jednoho z kmenových starších/mluvčích jazyka a mladšího příslušníka kmene. Součástí projektu byla menší finanční podpora, která umožňovala, aby spolu dvojice strávila jistý, přesně vymezený počet hodin v týdnu a komunikovala pouze pro-

3 <http://www.canteoir.com>

střednictvím původního jazyka. Dále stojí za zmínku společná internetová jazyková databáze kanadských Indiánů First Voices.⁴ Každý z participujících kmenů zde vyvíjí vlastní databázi svého původního jazyka včetně zvukových záznamů, zaměřenou na praktické ovládnutí jazyka a obvykle obsahující slovník, frazeologii, písně, vyprávění a hry.

Na závěr bych se teď ráda pokusila o jisté zobecnění podmínek revitalizace ohroženého jazyka vyplývající z výše zmíněných zkušeností z Kalifornie a Irska, ač jsem si plně vědoma jejich nedostatečnosti a omezenosti. Tak tedy: 1. Vnější materiální podmínky v komunitě na takové úrovni, aby bylo splněno zajištění základních životních potřeb, 2. Dostatečně silná motivace ve většině komunity, anebo alespoň v té její části, která hraje rozhodující úlohu, 3. Včasné a co nejúplnější zachycení jazyka a jeho dokumentace.

Bibliografie

- CHARTÚIR, Darerca Ní. 2002. *The Irish Language. An Overview and Guide*. New York: Ave-na Press.
- ELLIOTT, Eric. 2006. *’éskaniwucha. Let’s Draw*. Nepublikováno.
- ELLIOTT, Eric. 2007. *Loví’i X Hísh Maríqqilut. Make an X and Make a Difference*. Nepublikováno.
- HILL, Jane J., NOLASQUEZ, Rosinda. 1973. *MULU’WETAM: The First People*. Banning, California: Malki Museum Press. Morongo Indian Reservation.
- KROEBER, A.L. 1976. *Handbook of the Indians of California*. New York: Dover Publications, Inc.

⁴ <http://www.firstvoices.com>

Romano džaniben – jevend 2007
Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstupem z výzkumného záměru č. MSM 0021620825
na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Toto číslo časopisu vyšlo za finanční podpory České rady pro oběti nacismu

Projekt je financován za finanční podpory Nadace Arbor Vitae

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková, Helena Sadílková a Adéla Gálová
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs
Sazba: Petr Teichman
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno
Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.